

पुन्हा एकदा कोल्हापुरात्!

(भाग १)

शुक्लामुळे माझ्या काही बंगाली लोकांच्या ओळखी झाल्या. त्यांच्यातल्याच कुणाच्या तरी शिफारशीमुळे कलकत्यातल्या 'लेकसाइड' या नावानं ओळखल्या जाणाऱ्या भागातील श्री. दासगुप्ता नावाच्या गृहस्थांच्या घरी मला गाण्याची एक शिकवणी मिळाली. महिन्याचे वीस रुपये ठरले. आता मी कलकत्यातच कायम राहाण्याचा निश्चय केला.

त्या वेळी मला एक महाराष्ट्रीय तरुण कलावंत कलकत्यात भेटले. ते तिथंच राहत होते. व्हायोलिन वाजवत असत. त्यांनी कलकत्ता केव्हा सोडलं, ते माहीत नाही, पण मी संगीत-दिग्दर्शक म्हणून चित्रपटसृष्टीत काम करू लागल्यावर मुंबईत त्यांची भेट झाली. त्यानंतर माझ्या बहुतेक सर्व रेकॉर्डिंगमध्ये ते व्हायोलिनवादक म्हणून होते. मुंबईच्या उत्तम व्हायोलिन-वादकांत त्यांची गणना होत असे. श्री. विष्णुपंत सप्रे हे त्यांचं नाव. अडीच-तीन वर्षांपूर्वी ते अचानक वारले.

मध्यंतरी नागपूरहून कुणाचं तरी एक पत्र आलं. कोणाचं ते आता आठवत नाही. गणेशोत्सवात दोन-तीन कार्यक्रम करण्यासाठी त्यांनी बोलावलं होतं. म्हणून मी नागपूरची एक चक्कर मारली. या वेळपर्यंत कलकत्यात बन्याच ओळखी झाल्या होत्या. बंगाली बोलता येत नव्हतं, तरी बोललेलं थोडंथोडं समजायला लागलं होतं. बंगाली भाषा फार गोड आहे. मी मुंबईत १९३६ ते ३९ पर्यंत होतो, तेव्हा संघातल्या माझ्या जवळच्या मित्रांपैकी बहुतेक जण सारस्वत होते. त्यांची कारवारकडची कोकणी भाषा मला समजत असे. ती भाषा अशीच गोड आहे. कलकत्यात असताना मला बंगाली भाषेचं कारवारी कोकणी भाषेशी खूप साम्य वाटायचं. मी म्हणतो ती कारवारी भाषा ही उत्तर कारवारची. त्या भाषेत जोरात भांडण कशी होत असतील आणि झाली तर ती परिणामकारक कशी होत असतील, याची मला नेहमीच शंका वाटते! बंगाली

भाषेविषयीसुद्धा माझ्या मनात अशी शंका किंतीतरी दिवस होती. बंगाली क्रांतिकारक आवेशपूर्ण बोलत असलेच पाहिजेत, पण ही इतकी मृदू भाषा त्यांच्या त्या आवेशाल कशी काय साथ देऊ शकली असेल, हा प्रश्न मला नेहमी पडायचा. पण एके दिवशी संध्याकाळी एका जाहीर सभेत मी डॉ. श्यामाप्रसाद मुखर्जी (मुखोपाध्याय) यांचं भाषण ऐकलं आणि बंगाली भाषासुद्धा अत्यंत आवेशपूर्ण, प्रभावी, इतकेच नव्हे तर प्रहार करू शकणारी आहे, हे पटलं.

कलकत्यात नवी संधी

कलकत्यात आता मी रमलो होतो. यापुढचं सगळं आयुष्य तिथं घालवायचं, हा विचार आता पक्का झाला. मुंबईचं, महाराष्ट्राचं तोंडही पाहायचं नाही, हाही विचार आता बळावू लागला. नवीन ओळखी, नवीन मित्र, नवं विश्व हे सगळं कलकत्यातच निर्माण करायचं, या विचारानं मी प्रयत्नाला लागलो.

शुक्लांच्या मदतीन 'इंडिया रेकॉर्ड कंपनी'त कायम स्वरूपाची नोकरी मिळवण्याची खटपट केली. कंपनीच्या मालक लोकांचं प्रेम मी संपादन केलं होतं. त्यामुळे त्यांनीही काहीतरी करायचं वचन दिलं. त्यांच्या नेपाळी म्यूझिक डायरेक्टला साहाय्यक म्हणून मी काम करावं, असं त्यांनी सुचविलं. मीही ते मान्य केलं. महिनाभरात त्यांचा म्यूझिक डायरेक्टर यायचा होता. त्यानंतर माझं काम सुरु होणार होतं. माझ्या स्वतःच्या गाण्याच्याही रेकॉर्ड्स ते काढणार होते. दरमहा पंचाहत्तर रुपये पगार द्यायचंही त्यांनी ठरवलं.

आता मी निर्धास्त झालो. माझं कार्यक्षेत्र ठरलं. एकदोन महिन्यांनंतर स्वतंत्र खोली घ्यायची, स्वतःचं स्वतंत्र आयुष्य उभं करायचं, या नुसत्या विचारानंच मला खूप बरं वाटलं. या सगळ्या दिवसांत माझ्या घरी कोल्हापूरला किंवा मामांना (मिरजेला किंवा जमखंडीला) मी कुठं आहे - आहे किंवा नाही - याचा काहीच पत्ता नव्हता. त्यांचं जाऊ घ्या, ते फार लांब होते. पण मुंबईतल्या माझ्या मोठ्या भावाला - नानालासुद्धा - माझा काहीच ठावठिकाणा माहीत नव्हता. मी कधी यांपैकी कुणाला काही लिहिलं नव्हतं. त्यांची मला आठवण येत होती. ते सगळे फार चांगले होते. पण माझ्या दुर्दैवानं मी त्यांना कायमचा मुकलो होतो. कलकत्यात व्यवस्थित बस्तान बसल्यावर कधीतरी त्यांना भेटून यायचं, असं मी ठरवलं.

जवळजवळ पावणेतीन वर्षांनी मला कुठल्यातरी एका गावी स्थिर होता येणार होतं. खरंच सांगतो, मी अनेक मनोरथ केले होते. कलकत्यात राहायचं, खोली घ्यायची, आणखी शिकवण्या मिळवायच्या. गाण्याची खूप मेहनत करायची, जमल्यास क्लास काढायचा, लग्न केलं तर इथंच एखाद्या बंगाली मुलीशी करायचं.

किंतीतरी दिवसांनी, वर्षांनी मी समाधानात होतो. माझा मी स्वतंत्र, कुणावरही विसंबून नसलेला, कुणापुढेही लाचारी न करणारा, स्वतःच्या जागेत राहाणारा, अल्प पैशात का होईना, पण स्वाभिमानानं जगणारा असा मी लौकरच बनणार होतो. माझं

गाणं कराल का, असं कुणालाही विचारणार नव्हतो. पुन्हा तशी पाळी येणार नाही, अंसा विश्वास आता निर्माण झाला होता.

दादांचा आजार

आता मी माझ्या आयुष्याकडे मागं वळून पाहतो, तेहा पटतं की, आपण जे काही ठरवतो, त्याला नियती तशीच साथ देते, असं नाही. तिनं काही वेगळंच ठरवलेलं असतं. आपणाला त्याची कल्पना नसते, म्हणून आपण सुखात, समाधानात किंवा दुःखात, निराशेत असतो. नेमकं असंच त्या वेळी घडलं.

मुंबईतला माझा भाऊ नाना माझा पत्ता मिळविण्याची खटपट करीत होता. त्याला कळलं की, यशवंत केदारेचा आणि माझा पत्रव्यवहार चालू असतो. त्यानं त्याच्याकडून माझा पत्ता मिळवला आणि मला पत्र लिहिलं. त्या पत्रात त्यानं लिहिलं होतं, “आपला दादा खूप आजारी आहे. तो जिवंत भेटावा, अशी तुझी इच्छा असली, तर ताबडतोब कोल्हापूरला जा.”

हे पत्र वाचल्यावर मला रडायला आलं. माझा दादा फार फार चांगला होता. मी १९३६ साली कोल्हापूर सोडलं, त्यावेळी मला मिठी मारून तो रडला होता. परिस्थितीनं अतिशय गरीब होत; पण मनानं फार श्रीमंत होता. कनवाळू होता. माझ्यावर त्याचं अतोनात प्रेम होतं. मी कुठं नाहीसा झालो, त्याचा त्याला खूप धक्का बसला असणार, याची मला खात्री होती. असा माझा दादा मला कदाचित यापुढं दिसणार नाही, या विचारानं मी अक्षरशः हादरून गेलो. कलकत्यातली शिकवणी, सुरु झालेली नोकरी, स्थिर जीवनाची शक्यता हे सगळं क्षणात विसरून गेलो.

- कै॒. सु धीर फडके॑

(श्री. श्रीधर फडके: यांच्या पर्वानगीने ‘जगाच्या पाठीवर’ या आत्मचरित्रातून क्रमशः)

